

Boek van de maand

Geschiedschrijving als boodschap

Opmerkingen over *From Conquest to Coexistence*, het proefschrift van dr. Koert van Bekkum

Joh. de Wolf

Dit boek gaat over Jozua 9:1 - 13:7. Die hoofdstukken vertellen over de verovering van het land Kanaän door Jozua en zijn manschappen. Het zijn dus oorlogsverhalen. Dat is voor de meeste bijbellezers niet de meest geliefde lectuur, ook al weet je dat het uiteindelijk een heilige oorlog van God zelf betreft. We lezen liever een psalm of de mooie geschiedenis van Ruth of een troostvolle profetie over de Messias, als het om het Oude Testament gaat. Daarom vind ik het alvast positief te waarderen dat Van Bekkum het aandurfde om deze hoofdstukken te kiezen als onderwerp van zijn dissertatie. Het is moedig om zo'n onderwerp aan te pakken en dan ook nog als gereformeerde belijder je nek uit te steken in een bijbelkritische wetenschappelijke wereld. Wat er ook verder straks van het boek te zeggen valt, deze moed is bij voorbaat te prijzen.

Nieuwe vraagstelling

Nu is er best al veel over het boek Jozua geschreven in de loop der tijd. De vraag is dus wat Van Bekkum daar als nieuwe benadering aan wilde toevoegen. Ik wil dat uitleggen aan de hand van zijn eigen toelichting in een interview in het *Nederlands Dagblad* van 12 maart 2010. Hij vat daar de inhoud van zijn proefschrift letterlijk zo samen: 'Jozua 9 tot 13 gaat over een historische gebeurtenis: de intocht in het land Kanaän. Maar het is ook een verhaal met een boodschap. De tekst zegt als het ware: dit is er gebeurd, en voor jou betekent dit dat. Wat is nu precies de verhouding tussen de boodschap en die verwijzing naar het verleden? Dat heb ik onderzocht.'

Hier komt al direct een nieuw positief punt naar voren. Van Bekkum maakt terecht een duidelijk onderscheid tussen geschiedenis en geschiedschrijving. De geschiedenis zelf is op zich een vaag begrip. Het is de totaliteit van alles wat geweest en gebeurd is, om het even simpel te zeggen. Maar als je geschiedenis beschrijft, dan geef je in tekstvorm een bepaald beeld van dat verleden. Zo gaat dat altijd. Zelfs als je aan een ander vertelt wat je gisteren gedaan en beleefd hebt, ook dan geef je een eigen beeld van die vorige dag. Je selecteert, je benadrukt het één en laat het andere achterwege, soms overdrijf je wat en geef je ook zelf nog achteraf commentaar op wat er gebeurde. Op die manier laat je die ander merken hoe die dag van gisteren bij je overgekomen is en wat die dag je gedaan heeft.

Zo wordt ook geschiedenis verteld en geschreven. De laatste decennia is er meer aandacht voor gekomen dat een geschiedverhaal nooit een kale en objectieve weergave is van wat er nu precies gebeurd is. Er is meer, ook en juist als het om bijbelse geschiedenis gaat. De schrijver zelf speelt ook een rol, hij heeft een bedoeling met wat hij beschrijft. Van Bekkum spreekt in dat interview dan ook terecht over een verhaal met een boodschap. Ik denk dat hij daar in principe gelijk in heeft, als hij zo tegen het boek Jozua aankijkt. Maar de spanning van zijn boek zit nu juist in die verhouding tussen wat er feitelijk gebeurd is en de boodschap die Van Bekkum formuleert. Is de boodschap die hij formuleert, inderdaad dezelfde als de schrijver van Jozua bedoelde? En andersom: komen de feiten zelf ook echt tot hun recht door die nadruk op de boodschap? Dat werden voor mij kernvragen bij de beoordeling van deze

vuistdikke dissertatie, waarop Van Bekkum op 18 maart 2010 in Kampen met lof promoveerde.

Antikritisch

Hoe kun je de geschiedenis onderzoeken en proberen te reconstrueren? Als het om de verovering van Kanaän gaat, zijn daar twee hoofdbronnen voor. Er is de schriftelijke bron van de tekst van het boek Jozua en er zijn materiële overblijfselen die door opgravingen aan het licht komen. De bestudering van de teksten is een zaak van de theologie, en de opgravingsresultaten vormen het veld van onderzoek voor de archeologie. Het bijzondere van dit boek is nu dat beide benaderingen van het verleden het volle pond krijgen en in eerste instantie ook volledig onafhankelijk van elkaar worden uitgevoerd. Van Bekkum spreekt dan in zijn boek van twee monologen. Uiteindelijk komen die bij elkaar in een dialoog, als wordt nagegaan of de resultaten van de exegese en die van archeologie ook bij elkaar passen. De schrijver gaat daarin een heel eigen weg. Want hij heeft te maken met een situatie waarin de archeologie het hoogste woord heeft. Volgens veel wetenschappers hebben de opgravingen bewezen dat er geen massale intocht van een volk Israël met een gewelddadige verovering van het land heeft plaatsgevonden. Hoogstens zijn er in een lang proces stammen van buitenaf in Kanaän geïnfiltrerd, zonder dat er veldslagen plaatsvonden. Als gevolg daarvan wordt dan het boek Jozua als onhistorisch beschouwd; het zijn mooie verhalen die later bedacht zijn om Israëls recht op het land te bewijzen. Aan de andere kant zijn er ook bijbelgeleerden die de bevindingen van de archeologie bijna per definitie onbetrouwbaar vinden en op die manier de historische betrouwbaarheid van de Bijbel proberen veilig te stellen.

Van Bekkum koerst als het ware tussen die twee kampen door. Hij richt zich met name tegen de bijbelkritische opstelling van geleerden die denken dat Jozua pas aan het eind van de koningentijd is geschreven, of nog later, en die blindvaren op een gangbare mening in de archeologie. Volgens die geleerden kwam het gebruik van het schrift in Israël pas laat op en was er vóór de achtste eeuw voor Christus nog geen sprake van geschiedschrijving. Het proefschrift is naar mijn idee een geslaagde poging om die kritische stellingen te ontzenuwen en bewijs aan te leveren voor een veel vroegere datering van Jozua, voor een vroeger gebruik van het schrift en voor de intocht als een heuse gebeurtenis in de dertiende eeuw vóór Christus. Bijzonder daarbij is dat dr. Van Bekkum zelfstandig allerlei opgravingsresultaten weet te verwerken en te beoordelen. Hij heeft zelf ook meegedaan met opgravingen in Megiddo en heeft er in Jeruzalem verdere studie van gemaakt. Dus hij is niet alleen theoloog, maar kent ook het vak van de archeologie van nabij. Zo komt hij heel wat sterker te staan tegenover de historisch-kritische bijbelwetenschap dan theologen die op dat terrein niet deskundig zijn.

Chronologie

Na deze positieve opmerkingen wil ik ook een aantal bezwaren ventileren. Dan begin ik met zijn conclusie ten aanzien van de datering van de intocht. Hij geeft geen precies jaartal aan, maar als hij ten slotte het bijbelverhaal met de opgravingen vergelijkt, komt hij tot de slotsom dat de dertiende eeuw de periode is waarin beide plaatjes het beste bij elkaar passen. De brandlaag die in Hazor aangetroffen werd en kennelijk aan de verwoesting door de Israëlieten te danken was (Joz. 11), is daarbij een belangrijk ankerpunt. En verder bewijzen de Amarnabrieven volgens hem dat er in die tijd (rond 1350) nog van geen presentie van Israël sprake was.

Met deze conclusie verwijdt Van Bekkum zich van de 'klassieke' datering van de intocht in de vijftiende eeuw (ca. 1400), die vooral rust op het getal van 480 jaar tussen uittocht en tempelbouw (zie 1 Kon. 6:1) en waar ik zelf ook steeds van uitging. Nu vind ik dit geen

hoofdbezwaar, maar ik vind de datering toch ook niet onbelangrijk, zeker als er tussen beide meningen een verschil zit van ongeveer twee eeuwen. Die meningen kunnen niet allebei waar zijn, met als gevolg dat of de ene of de andere de geschiedenis moet scheeftrekken. In *Nader Bekeken* van april 2010 heeft J. Knigge hier ook al het een en ander van gezegd.

Ik vind de argumenten van Van Bekkum best wel sterk, maar er blijven toch te veel vragen over. Het grootste probleem is voor mij dat er voor de rechtersperiode maar weinig tijd overblijft. En dan te bedenken dat Jefta in Rechters 11:26 rept over een periode van 300 jaar dat Israël al in het Overjordaanse woont. Dat getal is niet te rijmen met de late datering van Van Bekkum, terwijl er toch geen reden is om dat getal symbolisch of hyperbolisch op te vatten. Want het is niet waarschijnlijk dat Jefta in een crisissituatie tijdens dat diplomatiek overleg met de koning van Ammon er maar een slag naar geslagen heeft. Integendeel, hij zal zich nauwkeurig op de feiten gebaseerd hebben.

Maar misschien kunnen beide dateringen toch wat dichter bij elkaar komen. Ik wijs op een lezing van prof. B. Holwerda, gehouden te Rotterdam op 13 oktober 1951, waarvan ik een uitgebreid verslag in bezit heb. Hij geeft een eigen opvatting van de 'grote getallen' van Gods volk in Numeri, zodat het miljoenenvolk slinkt tot een groep van ongeveer 22.000 mensen die de intocht meemaakten. Mee daardoor krijg je een ander beeld van de inbezitneming van het beloofde land. Dat is veel trager gegaan dan we ons vaak voorstellen. Die veldslagen van Jozua 10 en 11 hebben wel echt plaatsgevonden, maar Israël was veel te klein om al die streken en steden in bezit te nemen. Volgens Holwerda was er circa vijftig jaar lang, tot de dood van Jozua (die 110 jaar werd), geen verdere actie meer om zich ver buiten het kerngebied van Kanaän (rond Gilgal, Ai en Sichem) te vestigen. Pas na Jozua's dood is men langzamerhand begonnen om het overgebleven land te gaan veroveren (zie Re. 1). Die verovering heeft lange tijd geduurd en zal ook gedeeltelijk samengevallen zijn met de tijd van de rechters. We zitten dan ook al op de overgang van de veertiende naar de dertiende eeuw.

Aldus de visie van Holwerda in 1951. Ik wil daar zelf aan toevoegen, dat die langzaamactie ook opzettelijk zo door God bedoeld was. In Deuteronomium 7:22 had Mozes aangekondigd dat God de vreemde volken langzaam maar zeker voor hen uit zou verdrijven, zodat het aantal wilde dieren niet te groot zou worden, en ook om de volgende generaties geleidelijk aan de strijd te laten wennen en hen tegelijk op de proef te stellen of ze die strijd wel aan wilden gaan (verg. ook Re. 2:23 - 3:4).

Als we dat nu in rekening brengen, samen met de hypothese-Holwerda, dan kan de Amarnatijd ook best samengevallen zijn met Israëls aanwezigheid in Palestina. Want als Israël zich na de twee grote veldslagen van Jozua 10 - 11 voorlopig terugtrok en stilhield op de 'West Bank', was het niet zo'n probleem meer dat de Amarnabrieven over Israël zwegen. Alleen blijft de datering van de brandlaag in Hazor (ca. 1230?) nog wel een tegenargument. Maar hoe dan ook, het is de moeite waard om te proberen of die beide dateringen toch niet verder in elkaar geschoven zouden kunnen worden.

Horizon en inspiratie

Waar ik echt moeite krijg met het boek van Van Bekkum, is op het punt van de inspiratie. Ik weet dat de inspiratie per bijbelboek en per genre heel gevarieerd is. De inbreng van de bijbelschrijvers zelf gaat van minimaal naar maximaal. De inspiratie neemt als het ware een eigen kleur aan naar gelang van de literatuursoort. Bij geschiedschrijving, zoals in Jozua, is het heel aannemelijk dat van bestaande bronnen gebruikgemaakt is. Mondelinge overlevering zal ook vaak een rol gespeeld hebben. Maar als ik het boek van Van Bekkum lees, dan vraag ik me soms af wat er nog van de inspiratie overblijft of waar die inspiratie blijkt. Zo doet hij al zijn best om na te gaan wanneer Jozua 9 - 13 geschreven kan zijn en in welke tijd de auteur

toen leefde, en verder benadrukt hij dat de auteur allerlei vertelconventies van buurvolken heeft overgenomen, bijvoorbeeld het stijlelement van de overdrijving.

Het meest opvallend in dit verband vond ik de gedachte dat de auteur een beperkte horizon had en in feite gevangen was in zijn eigen tijd. Ik haal even een zin aan uit de Nederlandse samenvatting aan het eind van het boek (p. 557): ‘Tegelijk is het aannemelijk dat de grenzen van het veroverde en onder de stammen verdeelde land (...) zijn ontleend aan de horizon van de schrijvers.’ Als bijvoorbeeld een stad blijkens opgravingen nog niet in de tijd van Jozua bestond, maar wel in de tijd dat de auteur leefde (tijd van David?), maar hij wordt toch genoemd in Jozua, dan is dat volgens Van Bekkum strikt historisch genomen niet juist. Dat is dan te wijten aan de beperkte horizon van de auteur die bewust of onbewust een stad uit zijn eigen tijd terugprojecteerde naar de eeuw van Jozua. Maar wordt hier niet een te groot geloof gehecht aan het resultaat van een opgraving? Was de datering van het ontstaan van die stad wel betrouwbaar en klopte de identificatie van die stad wel met de opgegraven tell?

En wat die vertelconventies betreft: zouden die niet eerder vanuit de mondelinge overlevering gegroeid zijn dan dat ze aan andere volken ontleend werden? Kunnen we bij de historiografie (geschiedschrijving) van Jozua niet gewoon van Hebreeuwse verhaalkunst blijven spreken? Ik geef toe dat de beschrijvingen geregeld vragen oproepen. Als voorbeeld noem ik het gegeven dat het in Jozua 10 lijkt alsof de koning van Hebron twee keer gedood is (vs. 23-26 en vs. 37). In de commentaren van Kroeze en Woudstra wordt dan gesuggereerd dat er blijkens vers 23 wellicht alweer een nieuwe koning was aangesteld. Dat lijkt me een voorbeeld van een gemakkelijke en gekunstelde harmonisatie. Het zal eerder zo zijn dat twee manieren van vertelkunst elkaar enigszins overlappen. Daar hoeven we niet spastisch over te doen.

Filistijnen

Het probleem van de beperkte horizon wil ik toelichten met het voorbeeld van de Filistijnen. Dat doet dr. Van Bekkum zelf ook op die genoemde pagina 557. Hij noemt daar de Filistijnen (en de stad Sidon) als voorbeeld dat de schrijvers beïnvloed waren door hun eigen horizon. In Jozua 13:2 en 3 worden het land en de steden van de Filistijnen genoemd in het kader van de nog niet veroverde streken. Van Bekkum suggereert met zijn opmerking, dat de Filistijnen nog niet in het beloofde land woonden toen Jozua zijn oorlogen voerde en daarna de balans opmaakte. Het gaat hier om een al oud en bekend twistpunt. Kritische wetenschappers gaan ervan uit dat de Filistijnen vanuit Kreta met de stroom van de Zeevolken meekwamen en dat ze rond 1200 voor Christus de zuidelijke kuststrook van Palestina bezetten. Maar niet alleen in Jozua 13, ook al in Genesis worden de Filistijnen genoemd als bewoners van de kustvlakte (zie m.n. Gen. 26). Het is te goedkoop en te makkelijk om deze vermelding als een anachronisme af te doen. Het is aannemelijker dat er zich eeuwen vóór Jozua ook al een groep (vreedzame) Filistijnen in Kanaän had gevestigd. Want gedurende de eerste eeuwen van het tweede millennium voor Christus bestonden er al contacten tussen Kreta en Kanaän. Aan aardewerk uit die tijd is dat bijvoorbeeld te zien.

Laten we dus altijd beginnen om namen van volken en steden en grenzen in de Bijbel serieus te nemen, ook in het boek Jozua, en niet te snel weg te verklaren als een anachronisme. Ik wil in dit verband wijzen op een artikel van mijn hand in de toenmalige feestbundel voor prof.dr. H.M. Ohmann, getiteld *Een sprekend begin* (Kampen 1993). Mijn artikel handelde over de stedenlijst van Jozua 15, in het bijzonder de verzen 45-47, en droeg als titel: *Is Filistea ook Palestina?* Het gaat daar namelijk over drie Filistijnse steden die bij de verdeling van het land aan Juda toebedeeld werden. In dat artikel heb ik mij ook afgevraagd of die hele lijst van Jozua 15 misschien uit een veel latere tijd dateerde, uit de ballingschap, of de latere

koningentijd, of uit Davids tijd, zoals door allerlei geleerden gedacht wordt. Mijn conclusie was dat alles ervoor pleit om de lijsten met C.F. Keil als ‘gleichzeitige Aufzeichnungen’ uit de tijd van Jozua te beschouwen. Eén argument wil ik hier noemen: het valt op dat in Jozua 15 maar drie Filistijnse steden genoemd worden; Askelon en Gat ontbreken. Maar dat pleit juist tegen de gedachte van een latere toevoeging of een datering uit een latere tijd. Want als iemand uit Davids tijd bijvoorbeeld het land van de Filistijnen aan de lijst had willen toevoegen, dan had hij ongetwijfeld de vijf (en niet drie) steden van de Filistijnse pentopolis opgesomd. Het gaat ook hier dus niet op om naar de horizon van een veel latere tijd te verwijzen.

Het zonnewonder

Ik wil in deze recensie niet zoveel meer zeggen over dat bekende gedeelte van Jozua 10:12-14. Van Bekkum spreekt wel van een wonder, maar noemt het niet per definitie een astronomisch wonder. Op pagina 554 zegt hij er dit van: ‘Mogelijk maakt dit gedeelte ook gebruik van een vertelconventie waarin een opmerkelijke militaire gebeurtenis wordt samengetrokken tot één dag.’ Daar geloof ik echt helemaal niets van en ik voeg mij graag bij al die mensen die de laatste maanden daar zware kritiek op hebben geuit (o.a. prof. J. Douma op zijn website, en de hoogleraren E.A. de Boer en P.H.R. van Houwelingen in *De Reformatie* van 9 april jl. over ‘De langste dag’). Als het waar zou zijn wat Van Bekkum hier suggereert, dan heeft dus de auteur zelf, heidense voorbeelden navolgende, dit wonder uitgevonden; ongetwijfeld om God groot te maken, maar het effect wordt dan toch het tegendeel van wat is bedoeld. Hier gaat Van Bekkum met zijn vertelconventies echt helemaal de mist in.

Ik verwijs hier even naar prof. G. Kwakkel, die voor deze tekst het volgende criterium als leeswijzer voorstelde (*ND* van 25 maart 2010): heeft van Bekkum aannemelijk gemaakt ‘dat de oorspronkelijke lezers het zo hebben opgevat als hij denkt’? Dat lijkt mij zeker een geschikt criterium, ook voor deze tekst. Maar ik kan me in de verste verte niet voorstellen dat de eerste (en latere) lezers van het volk Israël het zonnemirakel zo hebben opgevat. Als bewijs daarvoor noem ik de Joodse historicus Flavius Josephus, die er ook gewoon van uitgaat dat die dag toen werd verlengd en langer werd dan normaal was voor die tijd van het jaar (zie zijn *Oude Geschiedenis van de Joden*, Boek V, hoofdstuk 1, par. 17).

Verder vraag ik me ook nog af, of de beleving van de hemellichamen en natuurverschijnselen bij Jozua zoveel anders is dan bij ons vandaag. Toen Jozua de zon en de maan aansprak, besepte hij best dat hij in principe de Vader der lichten aanriep. Zijn oproep aan zon en maan was een gebed tot God. Ook wij weten dat God de kosmos beheerst en het weer regelt. Wij zeggen wel dat ’s morgens de zon opkomt, maar de Heiland leert ons in de Bergrede zeggen dat zijn Vader in de hemel *zijn* zon doet opgaan (let op dat bezittelijk voornaamwoord!). God is er dagelijks helemaal bij betrokken, ook bij zonnenschijn en regen. Vandaar dat er soms ook heel plastisch over die activiteit van God gesproken wordt. Kijk naar dat vers vlak vóór dat zonnewonder (Joz. 10:11). God wierp grote hagelstenen vanuit de hemel naar beneden, boven op de vluchtende vijanden. Dat was ook al een kosmisch ingrijpen. Ik denk dat Jozua die actie van God heeft aangegrepen om nog iets meer van de hemel te vragen: de verlenging van de dag om zich tot de laatste man op de vijanden te kunnen wreken. Zoals God dagen kan inkorten (zie Mat. 24:22), zo kan Hij ook dagen uitrekken.

Slotsom

Het boek van dr. Van Bekkum is van groot belang als tegenstem tegen de nog steeds overheersende theologische mode van de bijbelkritiek. Maar aan de andere kant roept het

boek zelf ook weer grote bezwaren en veel vragen op. Ik heb daar het een en ander van genoemd, en op de website van prof. Douma (www.jochemdouma.nl) bijvoorbeeld is er nog veel meer van te lezen, vooral ook in kritische zin. Vaak kan ik het met diens bezwaren eens zijn.

Ik zou zelf ook nog veel meer van de inhoud kunnen zeggen, ook best in positieve zin (Van Bekkum is niet voor niets cum laude gepromoveerd op dit boek), maar ik moet me beperken. Het is verder geen boek dat ik nu aan iedereen adviseer te gaan lezen. Daar is het te veel een vakstudie voor, en dan ook nog in het Engels. Maar voor de theologen onder ons wil ik het wel aanbevelen. Met de aantekening dat we dan samen nog eens goed moeten nadenken over de vraag hoe bijbelse geschiedschrijving tegelijk geïnspireerde geschiedschrijving kan zijn, en waaruit dat dan blijkt. En dan zou het ook goed zijn als vanuit de TU in Kampen nog een keer een inhoudelijke evaluatie van het proefschrift volgt.

N.a.v.: dr. Koert van Bekkum,

From Conquest to Coexistence. Ideology and Antiquarian Intent in the Historiography of Israel's Settlement in Canaan, 2010, ISBN/EAN 978-90-9025115-8, 563 pag. (het proefschrift is nog niet in de handel)